

VÝZKUM COPINGOVÝCH STRATEGIÍ MUŽŮ A ŽEN NA POZADÍ NÁBOŽENSKO-SPIRITUÁLNÍCH POSTOJŮ

RESEARCH OF COPING STRATEGIES AMONG MEN AND WOMEN AGAINST THE BACKGROUND OF RELIGIOUS/SPIRITUAL ATTITUDES

Alina KUBICOVÁ

Filozofická fakulta, Ostravské univerzity v Ostravě
alina.kubicova@osu.cz

*Príspevek byl podpořen projektem GA ČR č. 406/09/0726
„Psychologické aspekty zvládnání zátěže mužů a žen“*

Abstrakt

Príspevek prináša výsledky pilotní studie, která je zacílena na výzkum copingových strategií na pozadí postojů k víře, spiritualitě a náboženství. Cílem studie bylo ověřit možnosti měření copingových strategií v jejich obecné rovině, pozornost byla věnována rovněž specifické kategorii spirituálního copingu. V textu jsou nastíněna teoreticko-metodologická východiska, prezentovány jsou rovněž dílčí výsledky získané pomocí inventáře NEO-FFI, dotazníku copingových strategií SVF 78 a dotazníku RCOPE. V rámci analýzy dat byla uplatněna genderová perspektiva.

Klíčová slova: spiritualita, religiozita, coping, spirituální copingové strategie.

Abstract

This paper reports on the results of a pilot study focusing on research into coping strategies against the background of attitudes to faith, spirituality and religion. The aim of the study was to verify the possibilities for measuring coping strategies on a general level; the author also discusses specific categories of spiritual coping. The paper outlines theoretical and methodological starting points and presents interim results gained using the NEO-FFI inventory, the SVF 78 coping strategies questionnaire, and the RCOPE questionnaire. A gender-based approach was applied to the data analysis.

Key words: spirituality, religiosity, coping, spiritual coping strategies.

ÚVOD

V psychologii pozorujeme již delší dobu rostoucí zájem o procesy a jevy, které souvisí s eufunkčními aspekty existence jednotlivců i větších sociálních entit. O tomto zájmu teoretiků i praktiků psali mnozí (Křivohlavý, 2009, Sobotková 2007, Bierhoff, 2002), pro úplnost dodejme, že tato vlna vystřídala období, kdy se do centra zájmu dostávala témata spojená spíše s patologií nebo dysfunkční problematikou.

Tento příspěvek přináší výsledky pilotní studie, která byla realizována na skupině 91 vysokoškolských studentů navazujícího magisterského oboru Sociální práce s poradenským zaměřením. Mezi respondenty bylo 76 žen a 15 mužů. V této studii jsou prezentovány dílčí

výsledky tří výzkumných metod, kterými jsou inventář NEO-FFI, dotazník copingových strategií SVF 78 a dotazník RCOPE. Dotazníkové šetření bylo doplněno o tři uzavřené a dvě otevřené otázky, kterými jsme se ptali na postoj k náboženství, ke spiritualitě, a na to, zda se respondenti hodnotí jako věřící nebo nevěřící. Výzkumem jsme chtěli ověřit možnosti i limit zvolených metod měření copingových strategií. Zajímala nás komparace výsledků získaných pomocí dotazníku SVF 78 a dotazníku RCOPE. Teoretickým východiskem pro interpretaci výsledku měření copingových strategií se stala teorie Big Five, s jejímiž faktory jsme pracovali při porovnávání dílčích skupin respondentů. Než přejdeme k analýze výsledků, stručně zde nastíníme konceptualizace pojmů, se kterými ve studii pracujeme.

VYMEZENÍ KONCEPTU SPIRITUALITY, COPINGU A SPIRITUÁLNÍCH COPINGOVÝCH STRATEGIÍ

Pojem spiritualita má svůj původ v křesťanské teologii, která tímto vyjadřovala vztah mezi Bohem a člověkem. Za posledních padesát let se význam pojmu podstatně změnil. Ke změně došlo taktéž na straně pojmání religiozity. Vysvětlení tohoto vývoje můžeme hledat v širším kontextu kulturních i společenských událostí, které přinesly oslabení tradičních nositelů autority, na straně druhé posílily tendence individualismu a utilitarismu. Změna proběhla také podle K. I. Pargamenta (2007) v sociálních vědách a oborech s nálepkou „mental health“. Důsledkem nastíněného vývoje je prohlubující se polarizace konceptů religiozity a spirituality. V krajních případech se můžeme setkat s definováním religiozity jako něčeho substantivně daného, statického, institucionálně ukotveného, objektivizovaného, přičemž častěji převládá negativní konotace pojmu. V přístupech ke spiritualitě je oproti tomu akcentována spíše dimenze funkcionální, dynamická, osobní, subjektivní, celkově převládá kladná konotace (Zinnbauer, Pargament – cit. podle Pargament, 2007). Zatímco na religiozitu se v minulosti, stejně jako i dnes, nahlíží v úzkém spojení s náboženstvím, koncept spirituality je obsahově širší. V současné době se chápe jak v náboženském, tak i v nenáboženském kontextu. Kromě rozlišení teologického, psychologického či antropologického pojetí spirituality, Stríženec (2007) ve svém přehledu přístupů ke spiritualitě hovoří o spiritualitě shora a spiritualitě zdola, o spiritualitě stvoření a spiritualitě spasení. V teologickém pojetí tvoří spiritualita jádro náboženství. V nenáboženském jde o „fuzzy koncept“, který se definuje například jako antropologický rys, jako dimenze, která je úzce spojena s hledáním smyslu lidské existence (Říčan, 2007). E. Canda a L. Furman (1999) ve své studii nakombinují náboženský i nenáboženský přístup a vymezují spiritualitu jako:

- esenciální kvalitu člověka, který je z této perspektivy pojmán jako bytost neredukovatelná, posvátná
- sílu, která motivuje individuum k hledání morálního rámce, v němž může ukotvit své jednání
- zdroj zkušeností s transpersonální rovinou, v rámci které vědomí překračuje obvyklé hranice ega
- vývojový proces, v rámci kterého se rozvíjí smysl pro vnímání celistvosti a hloubky sebe sama i druhých
- účast na skupinách, které si poskytují spirituální podporu a které nemusí nutně mít náboženský charakter
- účast na jedinečném systému víry a chování (modlitby, meditace).

Podle K. I. Pargamenta (2007) však výše nastíněná tendence k polarizaci pojmů religiozity a spirituality má vážná úskalí. Jedním z nich je fakt, že tento způsob nahlížení na vztah dvou uvedených konceptů neodpovídá zkušenosti mnoha lidí. Z empirických výzkumů není zřejmý takto výrazný rozdíl mezi religiozitou a spiritualitou. 74 % respondentů v jedné Pargamentově

studii se označilo jako religiozních i spirituálních, pouze spirituálních nikoliv však religiozních se určilo 19 % a pouze 4 % se identifikovalo jako religiozni nikoliv však spirituální. 3 % dotázaných pak odmítlo jak religiozitu, tak spiritualitu. Druhým argumentem je skutečnost společného kontextuálního rámce, který představuje pro religiozitu i spiritualitu náboženství. Byť je v některých kruzích tento fakt o spiritualitě popírán. Ve skutečnosti, jak upozorňuje citovaný autor, nelze takovou dekontextualizaci bezezbytku provést. Třetí námitka se týká jednostranného upřednostňování spirituality, přičemž se právě jí připisují pozitivní funkce, které se na straně druhé upírá religiozitě. Zkušenost nás však učí, že vše co má psychologickou i sociální povahu může nabývat konstruktivní i destruktivní formu.

COPING A SPIRITUÁLNÍ COPINGOVÉ STRATEGIE

Pod pojmem coping, zde rozumíme proces aktivního a vědomého zvládnání vnějších i vnitřních faktorů, kterým je jedinec vystaven, a které hodnotí jako zatěžující či ohrožující (ve smyslu disbalance jedince homeostatického stavu. Na rozdíl od obecněji pojímané adaptace na zátěž, která probíhá jak aktivně, tak i pasivně a může mít pozitivní i negativní výsledek, je pro coping vlastní určité úsilí, které jedinec vkládá do zpracování, zvládnání či zvládnání zátěže (Křivohlavý, 2009, Paulík, 2009, Janke, Erdmannová, 2003). V. Balaščíková, M. Blatný (2003) hovoří o třech školách copingu, jež reprezentují tři teoretické přístupy. První, nejstarší, akcentuje význam osobnostních dispozic, jako hlavních predikátorů chování. Zvládnání zátěže je ztotožněno s ego-obrannými mechanismy. Druhý směr, rozvíjející se v 60–80. letech minulého století, objevil mechanismus transakce mezi jedincem, zejména pak jeho kognitivní složkou a situací v níž se nachází. Určující v tomto přístupu je chování, kterým jedinec kontroluje prostředí, role osobnostních rysů je zde minimální. Transakční model vystřídal přístup interakční, ve kterém jsou stejnou měrou hodnoceny faktory osobnostní i situační. Stoupenci posledního modelu tvrdí, že osobnostní charakteristiky vysvětlují přibližně stejný podíl zátěžových situací, jako situační proměnné. Poněkud jiné východisko při klasifikaci přístupů v oblasti copingu použil K. Paulík (2006). Uvedený autor pracuje s rozčleněním koncepcí na kognitivní, afektivní a behaviorální.

V našem příspěvku se však nechceme věnovat copingovým strategiím v jejich obecné rovině. Předmětem našeho zájmu jsou zde spirituální copingové strategie. V tomto příspěvku používáme jednotný pojem – spirituální copingové strategie a to i tehdy, kdy zahraniční autoři hovoří o *religious coping style* nebo *faith-based coping style*. Pojmem spirituální coping označujeme coping založený na víře v duchovní hodnoty.

Způsob hodnocení spirituálních copingových strategií stále dělí psychology na ty, kteří se staví spíše skepticky k tomuto způsobu zvládnání zátěže a ty, kteří respektují jejich význam. Řada výzkumů realizovaných od 70. let minulého století přitom zjišťovala roli religiozity a spirituality během mimořádných životních událostí i v rámci běžných všednodenních situací (Pargament, 2007, Ai et al. 2004). Zkoumání spirituálních copingových strategií směřovalo častěji k otázkám týkajícím se funkcí, které spiritualita, ale i náboženství plní v lidském životě. P. Halama (2007) uvádí, že klíčovou je v tomto ohledu otázka životního cíle, který náboženství lidem nabízí. Neméně důležitou je však i kategorie životního smyslu.

V kontextu spirituálního copingu se setkáváme zejména s akcentací jeho ochranné funkce, kterou plní ve vztahu k existujícímu systému významů, systému kontroly, individuálnímu well-beingu. Někdy však plnění této funkce je limitováno. Stává se, že ve chvílích těžkých životních zkoušek a krizí se lidem hroučí dosavadní řád. V těchto situacích aktivací spirituálních copingových strategií lidé nalézají zdroje potřebné pro reflexi prožitých ztrát, přijímají smysl těžké situace, získávají sílu opustit dosavadní cíle a najít nový životní smysl. Popsaný

mechanismus je spojován s konceptem individuálního růstu, kterému teoretici i odborníci z praxe připisují kladný význam.

Hovoříme-li o spirituálním copingu, máme na mysli celé spektrum aktivit a tendencí, které lze rozdělit do následujících pěti kategorií, do kterých řadíme dílčí metody vedoucí ke zvládnutí zátěže. Podle Pargamenta, Kloeniga, Pereze (2000) se jedná o:

Strategie zacílené na hledání významu

- pozitivní náboženské přehodnocení - přináší redefinici stresorů tak, aby se ukázaly jako potenciálně užitečné,
- přehodnocení zátěžové situace jako Božího trestu za individuální hříchy.
- démonické přehodnocení – redefinice stresorů jako projevů satana.
- přehodnocení Boží moci – přináší redefinici Boží moci tak, aby se ukázala větší než zátěžová situace.

Strategie zacílené na získání kontroly

- spolupracující strategie je založena na hledání partnerství s Bohem při řešení problému,
- pasivní religiózní odložení – pasivní čekání na Boha, aby ten kontroloval situaci,
- aktivní religiózní odevzdání se – aktivní vzdání se kontroly a odevzdání se Bohu (jinými slovy aktivní usilování o neusilování),
- žádání o přímou intervenci – kontrola ze strany Boha je očekávána skrze zázrak či božskou intervenci,
- sebeřízení – hledání kontroly prostřednictvím individuálních iniciativ spíše než cestou pomoci od Boha.

Strategie zacílené na hledání spirituální útěchy

- zaměření pozornosti směrem k náboženství (spiritualitě) - zapojení se do náboženských aktivit a přesunutí pozorností od stresorů,
- náboženské očistění – hledání očistění skrze náboženské aktivity,
- spirituální spojení – hledání spirituálního spojení se silami, které přeměňují jedince i jeho život,
- spirituální nespokojenost – vyjadřování ve chvíli zátěže lítosti nad kvalitou vztahu s Bohem,
- vymezování religiózních hranic – jasné vymezení hranic přijatelného a nepřijatelného náboženského chování a zůstávání v náboženských hranicích.

Strategie zacílené na navázání důvěrného přátelství s druhými lidmi i s Bohem

- hledání podpory u duchovních a věřících – hledání důvěrného přátelství a opětovného ujištění skrze život a péči spoluvěřících členů církve a duchovních,
- pomáhání – snaha o spirituální podporu, pomoc a útěchu věnovanou druhým,
- interpersonální religiózní nespokojenost – vyjadřování v zátěžové situaci lítosti a nespokojenosti s kvalitou vztahů mezi lidmi uvnitř církve i mezi jedincem a duchovním.

Strategie zacílené na hledání životní přeměny

- hledání směru – hledání v náboženství a pomocí náboženství nové životní orientace,
- náboženská konverze – vzhlížení k náboženství jako ke zdroji síly pro radikální životní změnu,
- náboženské odpuštění – spoléhání se na náboženství jako na pomoc při přechodu od hněvu, zranění a strachu, které jsou spojeny s útočnou strategií k pokoji.

Dřívější studie s prospektivní orientací, zkoumající vliv religiozity na vyrovnávání se rodičů se smrtí vlastního dítěte, ukázaly pomocí Path modelu dvě paralelní a spolu propojené kategorie spirituálního copingu:

- interpersonální, ve které klíčovou roli sehrává vnímaná sociální opora včetně interpersonálních mechanismů
- intrapersonální, založená na kognitivních procesech hledání smyslu, které akcentují spíše reflexi a tudíž intrapersonální mechanismy (Pargament, 2007).

Na základě metaanalýzy výsledků publikovaných studií člení K. I. Pargament (2002) kategorie strategií (religious coping) na:

- pozitivní copingové strategie – souvisí s pozitivními, založenými na víře přístupy, jde například o obrácení se k víře či důvěře, zapojení se do charitativní pomoci, hledání smyslu.
- negativní copingové strategie – jsou spojené s religiózním zápasem a pochybnostmi jako jsou například: nejistota, hněv, neuspokojivé vztahy s ostatními v duchovní rovině, napětí ve vztazích s ostatními členy určité náboženské skupiny.

Rozdělení na pozitivní a negativní spirituální copingové strategie dává uvedený autor do souvislosti se zdravím. Studie ukazují negativní korelaci mezi pozitivními copingovými strategiemi a distresem, depresi, úzkostí, pocitem beznaděje. Kladně korelující proměnnou s pozitivními copingovými strategiemi, je lepší fyzické zdraví i celkové well being.

Efektivnost spirituálních copingových strategií ve vazbě na osobnostní, dispozičně dané proměnné se zatím empiricky cíleně nezkoumala. Mikroanalýzami byla řešena specifická otázka copingových strategií a vybraných stresových situací. Tyto studie poukázaly na skutečnost, že religiozita a spiritualita může sehrát jak podpůrnou tak i škodlivou funkci. Vlastním empirickým šetřením jsme se pokusili zjistit možné souvislosti mezi spirituálními copingovými strategiemi a dispozičně danými osobnostními rysy na pozadí postojů k víře, náboženství a spiritualitě.

VÝZKUMNÝ SOUBOR A CÍLE STUDIE

Výzkumný soubor čítal 91 studentů navazujícího magisterského oboru Sociální práce s poradenským zaměřením, kteří studují na Filozofické fakultě Ostravské univerzity, přičemž šlo o 56 studentů prezenčního a 35 distančního studia. Mezi respondenty bylo 76 žen a 15 mužů. Průměrný věk byl 26,6 let, směrodatná odchylka činila 5,373 let (nejmladšímu studentovi bylo 21 let, nejstaršímu pak 45 let).

Chtěli jsme se vyhnout vágním konstatacím o významu spirituality a náboženství v zátěžových momentech života, místo toho jsme se pokusili pomocí kvantitativní analýzy dat porovnat výsledky naměřených hodnot sledovaných copingových strategií vzhledem k osobnostním dispozicím, se kterými pracuje inventář NEO FFI a vzhledem k deklarovanému postoji ke spiritualitě, náboženství a víře, kterou respondenti měli možnost vyjádřit na ordinální škále. V předložené studii jsme komparovali získané výsledky na straně žen a mužů.

POUŽITÉ METODY

Inventář NEO FFI, autorů P. T. Costy a R. B. McCrae, v úpravě M. Hřebíčkové a T. Urbánka (2001), zjišťuje těchto pět osobnostních faktorů: extraverci, neurotizmus, přívětivost, svědomitost, otevřenost ke zkušenostem. Metoda zahrnuje 60 položek ve formě charakteristik chování a prožívání hodnocených respondenty na pětibodových škálách. Každý faktor je sycen 12 položkami.

Dotazník SVF 78 autorů W. Janke a G. Erdmanové (2003), byl přeložen z němčiny do češtiny, přičemž se v tomto případě jedná o zkrácenou verzi (původní čítala 120 položek). Konstrukce dotazníku respektuje rozdělení copingových strategií do 13 subkategorií, kterými jsou: podhodnocení (bagatelizace), odmítání viny, odklon, náhradní uspokojení, kontrola situace, kontrola reakcí, pozitivní sebeinstrukce, potřeba sociální opory, vyhýbání se, úniková tendence, perseverace, rezignace, sebeobviňování. Dotazník diferencuje strategie na pozitivní, redukující stres a negativní, jenž stojí za nárůstem stresu. Autoři této metody dále rozčlenili pozitivní strategie do tří skupin: POZ 1 – strategie podhodnocení a devalvace viny, POZ 2 – strategie odklonu, pro které je typický odklon od zátěže a příklon k alternativním aktivitám, POZ 3 – strategie kontroly, které lze zařadit do kategorie konstruktivního jednání.

Subtesty označené jako potřeba sociální opory a strategie vyhýbání nepatří do žádné z výše uvedených skupin strategií, jejich výsledky jsou interpretovány samostatně. V případě sociální opory se jedná o snahu navázat v zátěžové situaci kontakt s druhými. Jsou to přitom spíše ženy, které vyhledávají v zátěžových momentech sociální oporu. Interpretace této strategie však není bezproblémová, jsou zde zastoupeny jak pasivní prvky rezignace, tak i proaktivní tendence řešit problém s ostatními. Důležité je proto vzít do úvahy celkový profil jedince. Na strategii vyhýbání lze nahlížet také ze dvou stran. Pokud příčinu zátěže jedinec není schopen odstranit, lze vyhýbání zařadit do kategorie pozitivních strategií. Intervenujícím faktorem je v tomto případě věk, s přibývajícím věkem se totiž spíše jedná o adaptační jednání.

Je zřejmé, že data získaná tímto dotazníkem, mají omezenou vypovídací hodnotu. Podstatná je schopnost respondentů určit, na úrovni sebepoznání, vlastní tendenci při zvládání zátěžových situací. Nezanedbatelnou roli zde sehrává rovněž ochota respondentů odpovídat pravdivě.

K měření spirituálních strategií jsme použili **dotazník RCOPE**, jehož autorem je K. I. Pargament (Pargament, Koenig, Perez, 2000). V současné době existuje několik verzí tohoto dotazníku, který dělí strategie (religious coping activities) na:

- aktivní, pasivní a interaktivní strategie.
- zaměřené na emoce a zaměřené na problém,
- kognitivní a behaviorální,
- interpersonální a spirituální.

V našem výzkumu jsme pracovali s kratší verzí, kterou tvoří 14 položek. Také v tomto případě jednotlivé položky směřují do několika suboblastí, které se obecně dělí na pozitivní a negativní copingové strategie. Orientujícím východiskem při konstrukci dotazníku RCOPE byla funkcionální analýza náboženství a spirituality¹. Podle K.I. Pargamenta, H.G.Koeniga, S. Pereze (2000). náboženství a spiritualita zprostředkovává lidem pomoc při hledání: významu, smyslu, kontroly, útěchy a blízkosti Boha, důvěrného přátelství a blízkosti s jinými lidmi i životní přeměny.

Uvedené dotazníkové šetření bylo doplněno o tři uzavřené otázky, kterými jsme se ptali na postoj k náboženství a ke spiritualitě. Těmito otázkami jsme zjišťovali kognitivní aspekt víry diferencovaně v náboženské a spirituální rovině. Chtěli jsme rovněž zjistit, zda se respondenti identifikují jako osoby věřící nebo nevěřící. K sebeurčení vlastní víry jsme převzali z knihy P. Bakaláře (2008) sedmistupňovou škálu R. Dawkinse, na které se nachází tyto stupně:

¹ Napříč pozitivními i negativními strategiemi je extrahováno těchto pět subkategorií: Přiblížení se Bohu (položky č. 1, 2, 6, 7, 8, 11), Životní změna (položka č. 3), Kontrola (položka č. 4), Nalezení významu (položka č. 5, 9, 10, 13, 14) a Sociální opora (položka č. 12).

1. silně věřící – 100% jistota – slovy C. G. Junga „Nevěřím, vím...“
2. velmi vysoká pravděpodobnost – „Nejsem si 100% jist, ale věřím v Boha a podle toho žiji.“
3. více než 50 %, ale ne o moc – „Mám pochybnosti, ale mám tendenci věřit, že Bůh existuje.“
4. 50 % – „Boží existence a neexistence je stejně pravděpodobná.“
5. méně než 50% – „Nevím, zda Bůh existuje, jsem skeptický.“
6. velmi malá pravděpodobnost, de facto ateista – „Nemohu vědět na 100 %, ale myslím si, že je existence Boha velmi nepravděpodobná,“
7. silný ateista – „Vím, že Bůh není.“

Respondentům byly položeny rovněž dvě otevřené otázky, kterými jsme se ptali na to, čemu věří a co rozumí pod pojmem spiritualita.

VÝSLEDKY VÝZKUMU

Prezentované výsledky tvoří součást tématicky širší studie. Pro omezený rozsah tohoto příspěvku zde prezentujeme pouze vybrané výsledky.

Ve výzkumu jsme sledovali pomocí inventáře NEO FFI dispoziční osobnostní charakteristiky respondentů. Výsledky prezentuje tabulka č. 1.

Tabulka č. 1 Výsledky NEO FFI u žen a mužů

	Pohlaví	N	M	SD	M/ norma NEO FFI
NEO-N	Ž	76	22,75	7,22	22
	M	15	18,53	6,17	
	Celkem	91	22,05	7,20	
NEO-E	Ž	76	31,28	7,06	32
	M	15	29,00	7,24	
	Celkem	91	30,90	7,10	
NEO-O	Ž	76	27,34	5,55	28
	M	15	31,07	7,86	
	Celkem	91	27,96	6,10	
NEO-P	Ž	76	32,55	4,76	30
	M	15	30,67	4,30	
	Celkem	91	32,24	4,72	
NEO-S	Ž	76	32,34	7,90	29
	M	15	29,53	5,89	
	Celkem	91	31,88	7,65	

Pomocí t-testu byly zjištěny ve dvou případech signifikantní rozdíly mezi námi naměřenými a standardizovanými hodnotami pro českou populaci. Uvedené rozdíly byly zjištěny u přívětivosti ($t = 4,533$) a svědomitosti ($t = 3,593$). Oba výsledky vyšly statisticky významné na 1% hladině významnosti. Vzhledem ke studovanému oboru respondentů, lze tyto výsledky přijmout, byť i zde můžeme uvažovat o vlivu sociální desirability ze strany oslovených studentů.

Výše popsaná sedmistupňová škála R. Dawkinse byla použita k vyjádření víry respondentů, krajní póly tvoří stupeň 1 – silně věřící a stupeň 7 – nevěřící. Aritmetický průměr pro celý

soubor činí 3,34 (směrodatná odchylka 2,034). Mediánovou hodnotou je stupeň 3, modusovou stupeň 2. V následující tabulce jsou uvedeny absolutní (AČ) a relativní četnosti (RČ), které ukazují vztah respondentů k náboženství a spiritualitě.

Tabulka č. 2 Vztah studentů k náboženství a spiritualitě

	Vztah k náboženství	Vztah ke spiritualitě
Pozitivní	AČ 36	AČ 53
	RČ 39,6 %	RČ 58,2 %
Neutrální	AČ 49	AČ 35
	RČ 53,8 %	RČ 38,5 %
Negativní	AČ 6	AČ 3
	RČ 6,6 %	RČ 3,3 %
	Celkem 91	Celkem 91

Analýzu vztahu studentů k náboženství a spiritualitě lze provést v rámci níže uvedené kontingenční tabulky. Jedná se v tomto případě o výsledky měření kognitivní složky postojů k tomu, co studenti chápou pod uvedenými pojmy.

Tabulka č. 3 Postoj studentů k náboženství a spiritualitě

		SPIRITUALITA			
NÁBOŽENSTVÍ		Pozitivní	Neutrální	Negativní	Celkem
	Pozitivní	29	6	1	36
	Neutrální	21	26	2	49
	Negativní	3	3	0	6
	Celkem	53	35	3	91

Z uvedených dat vyplývá, že nejpočetněji ve výzkumném souboru byla zastoupena skupina s pozitivním vztahem k náboženství i ke spiritualitě, jednalo se o 29 studentů, což činí z celkového počtu oslovených studentů 31,9 %. Druhou nejpočetnější skupinu tvoří studenti s neutrálním vztahem k oběma sledovaným fenoménům, absolutní četnost dosáhla 26, což je 28,6% z celého výzkumného souboru. Třetí skupinu co do počtu reprezentují studenti, deklarující pozitivní vztah ke spiritualitě a neutrální k náboženství (jedná se o 21 studentů tedy 23,1%). Zajímavostí zůstává, že 6 studentů se přihlásilo k negativnímu vztahu k náboženství, negativní vztah ke spiritualitě byl zaznamenán u 3 respondentů. Mezi šesticí studentů s negativním vztahem k náboženství tři zároveň označilo svůj vztah ke spiritualitě jako neutrální a tři jej označilo jako pozitivní. V případě negativního vztahu ke spiritualitě se jednou objevil v kombinaci s pozitivním vztahem k náboženství a dvakrát s neutrálním postojem k náboženství. Z výsledků lze také usoudit přece jen rozdílný přístup k náboženství a spiritualitě. Zjištěním rozdílů v postoji k náboženství a spiritualitě jsme se však podrobněji ve výzkumu nezabývali.

Na dvě otevřené otázky, týkající se toho čemu respondenti věří a co rozumí pod pojmem spiritualita, oslovení studenti odpovídali velmi stručně. Mezi odpověďmi na otázku čemu respondenti věří se objevila na prvním místě víra v Boha, dále víra v něco co nás přesahuje, jednotlivě byly zaznamenány také odpovědi – v karmu, v dobro, v universum, ve spravedlnost, v přírodu, ve vnitřní hlas. Spiritualitu si respondenti nejčastěji spojují s duchovnem, s transcendentem, s vírou v Boha nebo Ducha svatého, s vnitřním životem, jednotlivě se vyskytly také odpovědi ukazující na asociaci s magií, s mysticismem, ale i oblbováním lidí.

Pomocí statistické metody ANOVA jsme testovali, zda se respondenti, rozdělení do tří skupin, které byly získány kumulací sedmi tříd použité Dawkinsovy škály víry, liší ve sledovaných položkách inventáře NEO FFI. Test ukázal, že mezi skupinou věřících (stupně 1 a 2), váhajících (stupně 3, 4, 5) a nevěřících (stupně 6 a 7), existuje na 5 % hladině významnosti signifikantní rozdíl u faktoru otevřenosti k novým zkušenostem ($F = 3,306$). Z výsledků vyplývá, že osoby věřící jsou zároveň vsřícnější k novým zkušenostem.

Tabulka č. 4 Výsledky měření víry a postoje k náboženství a ke spiritualitě ve vztahu k otevřenosti k novým zkušenostem

	NEO-O < 28		NEO-O > 28		Celkem	
Víra	N	44	N	47	N	91
	M	3,89	M	2,83	M	3,34
	SD	2,212	SD	1,723	SD	2,034
Náboženství	N	44	N	47	N	91
	M	1,75	M	1,60	M	1,67
	SD	0,615	SD	0,577	SD	0,597
Spiritualita	N	44	N	47	N	91
	M	1,64	M	1,28	M	1,45
	SD	0,574	SD	0,498	SD	0,563

Na základě naměřených hodnot faktoru otevřenosti k novým zkušenostem byl rozdělen výzkumný soubor do dvou podskupin. V první dosažené výsledky se pohybovaly pod standardizovanou průměrnou hodnotou ($n = 44$) do druhé skupiny byli zařazeni respondenti, kteří vykazují vyšší než je průměrná standardizovaná hodnota ($n = 47$). Výsledky se zdají být překvapivé. Zatímco nižší hodnoty u tohoto faktoru jsou spojovány s vyšší mírou konservatismu, tedy by bylo možné předpokládat, že i bližším vztahem k náboženství, získané výsledky ukazují opačnou tendenci. Respondenti s nižší otevřeností k novým zkušenostem tendují v položce víry k více váhajícím, k náboženství a spiritualitě zaujímají spíše neutrální postoj. Výsledky oproti druhé skupině více variují. Osoby s naměřenou vyšší hodnotou faktoru otevřenosti vykazují spíše pozitivní postoj ke spiritualitě. Dosažené výsledky u položky víry jsou homogennější než v komparované skupině. Postoj k náboženství spíše označují jako neutrální.

Výsledky měření copingových strategií dotazníkem SVF 78 jsou uvedeny v tab. č. 5, přičemž jsme se rozhodli zde prezentovat pouze kumulované kategorie pozitivních a negativních strategií.

Tabulka č. 5 Výsledky SVF 78 u žen a mužů

		N	M	SD	M /1999	SD/ 1999
POZ	Ž	75	13,74	2,16	11,96	2,32
	M	15	14,37	1,34	12,47	2,29
	Celkem	90	13,84	2,06	12,22	2,32
POZ1	Ž	75	10,35	3,25	9,09	3,24
	M	15	12,17	1,54	11,08	3,43
	Celkem	90	10,65	3,10	10,09	3,47
POZ2	Ž	75	12,97	3,58	10,69	3,63
	M	15	12,07	2,92	10,06	3,53

	Celkem	90	12,82	3,48	10,37	3,59
POZ3	Ž	76	16,51	2,55	16,10	3,18
	M	15	17,38	2,13	16,27	3,30
	Celkem	90	16,65	2,49	16,19	3,24
NEG	Ž	73	11,58	3,34	11,56	4,02
	M	15	10,00	2,98	9,49	3,40
	Celkem	90	11,31	3,32	10,52	3,86

Legenda k tabulce č. 5: POZ – pozitivní strategie celkem, POZ1 – pozitivní strategie podhodnocení a devalvace viny, POZ2 – pozitivní strategie odklonu, POZ3 – pozitivní strategie kontroly, NEG – negativní strategie celkem. Ve sloupcích N, M SD jsou prezentovány vlastní výsledky, ve sloupcích M/1999 a SD/1999 uvádíme výsledky prezentovány v manuálu k dotazníku SVF 78.

Všechny sledované položky pozitivních i negativních copingových strategií vyšly mírně nad hodnotami uvedenými v manuálu k dotazníku SVF 78. Lze konstatovat, že s výjimkou kumulované položky POZ3, která reprezentuje konstruktivní strategii, založenou na kontrole jednání, ženy dosahují ve všech položkách vyšší hodnoty než muži. Pomocí t-testu jsme porovnávali u mužů a žen hodnoty sledovaných proměnných, které měří inventář NEO FFI a dotazník SVF 78. Signifikantní rozdíly byly zjištěny u tří položek, které uvádí následující tabulka.

Tabulka č. 6 Signifikantní rozdíly ve sledovaných položkách u mužů a žen

	t	Sig.
NEO - N	2,112	0,05
NEO - O	- 2,207	0,05
SVF 78 POZ1	- 2,115	0,05

Výsledky, které prezentuje manuál k dotazníku SVF 78, byly získány na vzorku 122 žen a 124 mužů. Věkové spektrum výzkumného vzorku bylo rozvrstveno do intervalu 20 až 64 let. Obecně byly u mužů naměřeny vyšší průměry v POZ1, ženy vykazují vyšší hodnoty ve skupině negativních strategií. Autoři dotazníku upozorňují také na rozdíly mezi jednotlivými věkovými kategoriemi. Rozvrstvení respondentů do tří věkových skupin ukázalo, že se mezi sebou více odlišují mladší respondenti (20–34 let) oproti dvěma starším skupinám (35–49 let a 50–64 let). V naší studii jsme se však rozdílům mezi jednotlivými věkovými skupinami nevěnovali.

Výsledky měření spirituálních copingových strategií přináší následující tabulka.

Tabulka č. 7 Výsledky měření spirituálních copingových strategií u žen a mužů

	Pohlaví	N	M	SD
Coping pozitivní	Ž	74	13,00	5,82
	M	15	11,53	5,21
	Celkem	89	12,75	5,72
Coping negativní	Ž	74	9,82	2,82
	M	15	10,13	3,54
	Celkem	89	9,88	2,93

Vzhledem k tomu, že metoda, kterou jsme k měření spirituálních copingových strategií použili, není u nás standardizována, nelze námi získané výsledky porovnat se standardizovanými hodnotami. Zde pouze prezentujeme dosažené průměrné hodnoty. Ve sledovaných kategoriích copingu bylo možno dosáhnout maximálně 28 bodů (každá kategorie byla sycena sedmi položkami, které obsahovaly stupnicí 0 až 4 body). U žen byla naměřena o něco vyšší hodnota na straně pozitivního spirituálního copingu, zároveň byla zjištěna vyšší směrodatná odchylka. Muži vykazují vyšší hodnoty negativního spirituálního copingu.

Porovnáním těsnosti vztahu mezi položkami dotazníků, kterými byly měřeny copingové strategie jsme zjistili následující skutečnosti:

- Korelace mezi pozitivním a negativním spirituálním copingem, měřeným dotazníkem RCOPE a kumulovanými kategoriemi pozitivních a negativních copingových strategií měřených dotazníkem SVF 78 nejsou signifikantní.
- Pozitivní spirituální coping koreluje s:
 - s potřebou opory (,275 na 1% hl. významnosti)²
 - s postojem k náboženstvím (-,597 na 1% hl. významnosti)³
 - s postojem ke spiritualitě (-,351 na 1% hl. významnosti)
 - s postojem k víře (-,676 na 1% hl. významnosti)
 - s negativním spirituálním copingem (,458 na 1% hl. významnosti).
- Negativní spirituální coping koreluje s:
 - s postojem k náboženstvím (-,277 na 1% hl. významnosti)
 - s postojem k víře (-,411 na 1% hl. významnosti).

ZÁVĚR

Spirituální copingové strategie, stejně jako spiritualita a religiozita patří mezi polysémantické a mnohodimenzionální koncepty. V této studii jsme se pokusili nastínit jejich jednotlivé komponenty tak, jak je zachycuje současná odborná literatura. Ke zvládnání zátěžových situací a v zátěžových situacích mají lidé tendenci implicitně zapojovat rovněž ty složky osobnosti, které reprezentují postoje. V tomto příspěvku jsme se zaměřili specificky na postoje k víře, náboženství a spiritualitě, zejména pak na jejich kognitivní složku. Výzkum ukázal, že převládající většina respondentů deklaruje pozitivní nebo neutrální postoj k výše uvedeným

² Jedná se o strategii měřenou dotazníkem SVF 78.

³ Záporné hodnoty korelačních koeficientů je třeba interpretovat s ohledem na konstrukci a posloupnost stupňů škál, které byly použity k měření postojů k náboženství, ke spiritualitě a k víře.

jevům. Pouze asi 7% se hlásí k negativnímu postoji k náboženství a 3% respondentů deklaruje negativní postoj ke spiritualitě. Tento výsledek se může jevit poněkud překvapivým, vzhledem k často opakované skutečnosti, že Češi patří k nejvíce ateisticky smýšlejícím národům. Jisté vysvětlení uvedeného výsledku můžeme hledat ve studijním oboru respondentů, kterým v tomto případě je sociální práce. Zajímavým zjištěním této studie byly také rozdíly ve výsledcích dispozičně dané otevřenosti k novým zkušenostem mezi věřícími, váhajícími a nevěřícími respondenty. Studie poukázala na některé rozdíly mezi muži a ženami v rámci obecně zkoumaných strategií zvládnání zátěže, ale i v oblasti specificky zaměřeného spirituálního copingu. Výsledky ukazují, že v situacích zátěže mají spíše muži tendenci uplatňovat konstruktivní strategie jednání.

Pilotní studie měla především sloužit k ověření možností a limitů vybraných metod. Důležitým zjištěním je pro nás fakt, že výsledky sledovaných copingových strategií, které měří dotazník SVF 78 a dotazník RCOPE spolu nekorelují. Pro další analýzu a interpretaci dat bude nutné použít jemnější členění kategorií copingových strategií než zde prezentované kumulované strategie pozitivního a negativního copingu.

LITERATURA

- AI, A., MOULTINE, K., PICCIANO, J. F., NAGDA, B. R. HENDRICKSON THURMAN, L.: *Integrating Spirituality into the Social Work Curriculum: A Student Initiated Program Evaluation*. Journal of Teaching in Social Work. 24, 2004, 1/2, s. 105–128.
- BAKALÁŘ, P. Bůh jako psychický virus. Praha: Beta Books, 2008.
- BALAŠTIKOVÁ, V., BLATNÝ, M. *Determinanty výběru strategií zvládnání*. Zprávy – Psychologický ústav AV ČR, Roč. 9, 2003, č. 2.
- BIERHOFF, H. W. *Prosocial behaviour*. Hove: Psychology Press, 2002.
- CANDA, E., FURMAN, L. *Spiritual diversity in the social work practice: The heart for helping*, New York: Free Press, 1999.
- FURMAN, L. D., BENSON, W. D., CANDA, E. R., GRIMWOOD, C. *A Comparative International Analysis of Religion and Spirituality in Social Work: A Survey of UK and US Social Workers*. Social Work Education, 24, 2005, 8, s. 813–839.
- HALAMA, P. *Zmysel života v pohľadu psychológie*. Bratislava: SAP – Slovak Academic Press, 2007.
- HŘEBÍČKOVÁ, M., URBÁNEK, T. *NEO pětifaktorový osobnostní inventář* (podle NEO Five Factor Inventory P. T. Costy a R. R. McCrae). Praha, Testcentrum, 2001.
- JANKE, W., ERDMANNOVÁ, G. *Strategie zvládnání stresu – SVF 78*. Praha: Testcentrum, 2003.
- KŘIVOHLAVÝ, J. *Psychologie zdraví*. 3. vydání, Praha: Portál, 2009.
- PARGAMENT, K. I. *Spiritually Integrated Psychotherapy: Understanding and Addressing the Sacred*. New York: Guilford Press, 2007.
- PARGAMENT, K. I., KOENIG, H. G., PEREZ, S. *The many methods of religious coping. Development and initial validation of the RCOPE*. Journal of clinical psychology, 56, 2000, 4, s. 519–543.
- PARGAMENT, K. I., SMITH, B. W., KOENIG, H. G., PEREZ, S. *Patterns of positive and negative religious coping with major life stressors*. Journal of scientific study of religion, Roč. 37, 1999, č. 4, s. 710–724.
- PAULÍK, K. *Determinanty lidského zvládnání zátěže*. In PAULÍK, K. (ed.) *Psychologie, filozofie, sociologie*. Sborník prací filozofické fakulty Ostravské univerzity. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, č. 11, 2006, s. 5–28.

- PAULÍK, K. (ed.) *Moderátory a mediátory zátěžové odolnosti*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, 2009.
- ŘÍČAN, P. *Psychologie náboženství a spirituality*. Praha: Portál, 2007.
- SOBOTKOVÁ, I. *Psychologie rodiny*. 2. vydání. Praha: Portál, 2007.
- STRIŽENEC, M. *Novšie psychologické pohľady na religiozitu a spiritualitu*. Bratislava : Ústav experimentálnej psychologie SAV, 2007.